

**ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКА УНІЯ У БІЛОРУСЬКО-ЛИТОВСЬКІЙ
ЛІТОПИСНІЙ ТРАДИЦІЇ**

6 серпня 1385 року сталася знакова подія в житті Польщі, Литви, України та Білорусі - в литовському містечку Крєві між Великим князівством Литовським та Королівством Польським було укладено угоду про унію. Ягайло, великий князь литовський, мав взяти шлюб з польською королевою Ядвігою та посісти польський стіл, за що зобов'язувався перед Польщею прийняти католицизм разом з нехрещеними князями та іншим населенням Литви, власним накладом повернути Польщі й Литві втрачені колись землі і відшкодувати територіальні збитки, які зазнала Польща, виплатити Вільгельму Австрійському 200 тисяч флоринів, надати волю всім полоненим християнам, захопленим Литвою у полон, та прилучити землі Литви і Русі до Корони Польської¹.

Акт у Крєві, як відомо, залишився на папері, але поклав початок тому процесові, який завершився в 1569 році Люблінською унією. Угода між Короною Польською та Литвою відкрила шлях на терени останньої сильнішій польсько-католицькій культурі, на довгі роки укорінила в польській громадській думці ідею про необхідність реальної унії між Польською та Литовською державами. Польські хроністи, починаючи з Яна Длугоша, детально зупиняються майже на кожній польсько-литовській угоді, хоча інтерпретують ці події по-різному. Так, Длугош не схвалював союз Польщі та Литви, вважав, що Бог покарав поляків королями, які більше піклувалися про Литву, ніж про Польщу². Бернард Ваповський позитивно оцінював зближення польського королівства та Великого князівства Литовського на основі унії³. Яку ж оцінку цієї події містять джерела місцевого походження - літописи, що створювалися на теренах Великого князівства Литовського в XV-XVI століттях?

Білорусько-литовські літописи є загальнодержавними, офіційними. Вони були результатом нових ідейно-політичних тенденцій та історичних концепцій даної епохи. На сторінках літописів відбилися погляди еліти Литовсько-Руської держави, яка відстоювала міцну великокнязівську владу, єдність, могутність та незалежність своєї держави⁴.

У першому білорусько-литовському літописі зафіксовано початок унійного процесу: у загальноруській частині та в "Літописці великих князів литовських" є згадка про Кревську унію⁵. Другий звід містить повідомлення про унію Олександра 1501 р.⁶ Всі інші унійні угоди та привілеї не згадуються у літописах. Відсутня інформація і про Люблінську унію: записи по роках, які є складовою частиною другого зводу, перериваються на 40-60 рр. XVI ст.

Питання польсько-литовської унії в історіографії само по собі складає важливу наукову проблему. Історики України, Білорусі, Польщі, Литви та Росії приділяли йому багато уваги⁷. Проте давні та сучасні дослідники Польщі й Великого князівства Литовського не залучали білорусько-литовське літописання до кола своїх джерел з унійної проблеми. А між тим, літописи, що створювалися на землях Великого князівства, чи не єдине, хоча і специфічне джерело (фіксувалися не всі сторони життя Литовсько-Руської держави), яке містить історію Литви останньої третини XIV-XVI ст. Протягом цього часу між Великим князівством Литовським та Королівством Польським було підписано ряд угод, які підготували створення в 1569 році на Люблінському сеймі Речі Посполитої.

Отже, наукове вивчення цієї проблеми тільки розпочинається, а тому залишається актуальним. Крім того, осмислення місця й ролі України та її стосунків з сусідніми країнами в епоху середньовіччя дає можливість краще зрозуміти її сучасні проблеми.

Метою нашого дослідження - є, проаналізувавши білорусько-литовське літописання, з'ясувати, відобразилася у ньому унія та боротьба литовців і поляків навколо неї чи залишилася непоміченою. З'ясувавши це питання, ми наблизимося до іншої, надзвичайно складної, проблеми - до царини свідомості та правосвідомості людини XV-XVI ст.

Неодноразово на сторінках цієї розвідки ми будемо звертатися до "Щоденника" Люблінського сейму 1569 року, у якому вміщені також фрагменти іншого "Щоденника" того ж сейму, надрукованого А. Дзялинським у 1861 році⁸. "Щоденник" був створений поляками, про що, зокрема, свідчить ставлення його авторів до литовської, пруської та литовської делегацій, присутніх на сеймі. Ця пам'ятка відтворює хід переговорів між поляками та литовцями та дозволяє з'ясувати особливості литовської та польської унійної моделі. Звичайно, ставлення литовської сторони до унії з Польщею,

починаючи з першого акту унії в Крєві, змінювалося протягом часу, переважно під впливом зовнішніх обставин, проте вони завжди бажали мати таку унію, за якою би збереглася державна індивідуальність Великого князівства Литовського.

Перед тим, як перейти до безпосереднього аналізу літописів, необхідно визначитися з термінологією, якою ми будемо оперувати на сторінках нашого дослідження. Слово "унія" - пізньолатинське, яке означає єднання, об'єднання. У білорусько-литовських літописах воно не зустрічається. Терміном "унія", союз між Польщею та Литвою, позначають польські хроністи - Ян Длугош та його компілятори. Звідти слово "унія" потрапляє до більш пізніх білорусько-литовських літописів, зокрема до "Хроніки литовської та жмойцької"⁹.

Один з літописів другого зводу, список Рачинського, словом "зъєднчене" називає унію між Королівством Польським та Великим князівством литовським 1501 р.¹⁰ Ця інформація була запозичена літописцем з польськомовного джерела і перероблена ним (пор. польською - zjednoczenie), а також являлася наслідком постійних зв'язків з Польщею.

Розглянемо літописні повідомлення про Крєвську унію, а також відповідну звістку Софійського І літопису, з текстом якого у частині за 1385-1418 рр. збігається текст першого білорусько-литовського зводу¹¹:

Софійський І літопис

Загальноруська частина Літописець великих князів литовських

<p>6895 г. "Того же году великий князь Ягайло Олгердовичь Литовський Бха женитися въ Угорскую землю къ королю, и тамо женися и крестися въ НѢмецкую вЪру, и пришедь изо Угорские земли въ свою отчину въ Литовскую землю, и</p>	<p>6895 г. "Того ж году князь великий Ягайло Олгирдовичь литовський Бхаль женитися во Угорскую землю ко королю, и тамо женився и крестився в латыньскую вЪру. Отголе начаша Литва крестися в латыньску вЪру"¹²</p>	<p>"Короля Казимира в животе не стало, сынов в него не было, толко одна дочка, именовъ Ядвига. И начаша ляхове слати с Кракова ко князю великому Ягайлу, дабы приняль в крещения старого Рима и понял бы в них королевну именовъ</p>
---	---	--

крести Литву въ нѢмецкую же вѢру, половину своего города Вилны; и два Литвина у него болшии его, а тѢ крестишася въ християнскую вѢру; онъ же хотѢ ихъ крестити въ свою же вѢру Латинскую, они же не послушавше, король же Ягайло казни ихъ многими муками и смерти повелѢ передати"¹³

Ядвигу собѢ женою и стала бы в них кролемь во Кракове на всей земли Лядской. Он же, князь великий Ягайло, змовилися и з своего матерію, и с великою княгинию Ульяною, и со братиею своею, и со всеми князи и бояре Литовския земли, и поѢхав Кракову, в Лядску землю. Тамо же самъ крестися и братия его, и князи и бояре Литовския земли. И поняль за себе королевну Ядвигу, и корунованъ бысть того королевства коруною. И оттоле начаша крестити Литву в латынскую вѢру, и присла архиепискупа к Вилни в Литовскую землю, и тогда начаша костелы ставити по всей Литовьской земли"¹⁴

Отже, літописець нічого не говорить про угоду в Крєві та ті зобов'язання, які взяв на себе Ягайло по відношенню до Польщі. Автор звернув увагу на дві події, що відбулися в житті Великого князівства наприкінці XIV ст. - великий князь литовський Ягайло, прийнявши запрошення поляків, став королем польським; Литву почали наvertати на католицтво. Остання подія особливо підкреслюється автором. Вона привертала увагу пізніших літописців. Так, у Слуцькому списку на полі навпроти зазначеної звістки є помітка або глоса: "Яко крести Якало всю Литву в римскую веру"¹⁵. У заключній частині Рум'янцевського літопису, яка являє собою записи по роках, також зустрічається повідомлення про те, що "вѢра закону римского уставлена в ЛитвѢ

через короля полского и через князя литовського Александра Вітовта..."¹⁶. Цей аспект литовсько-польської угоди у 1569 р. на сеймі Люблінському схвально відзначить литовська делегація: "Ми знаємо, що отримали від вас багато корисного, бо спочатку наші предки з ласки Божої прийшли до пізнання віри ... звідти množилася взаємна любов, так як ми поріднилися між собою"¹⁷.

До того ж, загальноруська частина першого білорусько-литовського зводу та Софійський І літопис повідомляють про коронацію Ягайла та хрещення Литви під 1387 р. Відомо, що угоду між Польщею та Великим князівством Литовським було підписано у 1385 р., через рік відбулися хрещення, шлюб та коронація Владислава-Ягайла¹⁸. У 1387 р. польський король втілював у життя один з пунктів Кревської угоди - запроваджував у Великому князівстві католицьку віру¹⁹. 20 лютого того ж року з'явилася грамота Ягайла про надання привілеїв литовській знаті за перехід до католицизму²⁰.

На нашу думку, повідомлення про союз Литви та Польщі увійшло до білорусько-литовських та давньоруських літописів під 1387 р. не випадково: саме в цей час відбулося хрещення язичницького населення Литви - подія, на яку обов'язково повинен був звернути увагу кожен християнин - православний чи католик.

Загальноруська частина містить короткий запис про унію, який автор виписав, відповідно відредагувавши, зі свого давньоруського джерела. У "Літописці великих князів литовських" ми знаходимо невелике сюжетне оповідання про коронацію, шлюб, прийняття Володиславом-Ягайло католицької віри та поширення її на теренах Литви. Інформація, якою відкривається це повідомлення, є помилковою: батьком королеви Ядвіги був не Казимир, а Лайош Великий (Людовік Угорський). Одна з складових частин першого зводу "Повість про Поділля" містить цікаву для нас інформацію: "И затымь узнал полскы король Казимир Локотьковичь, что их тры браты Корятовичи на Подольскои земли, а люди мужьныи, и он прислал к князю Костентину кглеитовныи листы, со великою тверьдостию и прося его, штобы к нему приѣхалъ. А умыслив тое собѣ и своими паны, што в него сына не было, толко была одна дочька, захотель за него дочку дати"²¹. Можливо, існувала якась усна традиція про польського короля Казимира, що не мав синів, яка разом з офіційною версією подій 1385-1387 рр. була покладена в основу оповідання.

Чому саме так зафіксував літописець першу угоду про унію між Литвою та Польщею? Представники Великого князівства Литовського на сеймі в Любліні також ніколи не згадують про угоду в Креві. Чи є це свідченням того, що аристократія Великого князівства не визнавала Кревської унії? Щоб з'ясувати це, звернемося до подальшого тексту літописів.

"...во Вилню послалъ корол старосту свого лядского"²², - записав літописець. Це, на його думку, і стало безпосереднім приводом для продовження Вітовтом боротьби за великокнязівський стіл: "И бысть ему нужно, ижь чего преже не бывало в Литовскои земли, сторонамъ владѣющимъ великимъ княжениемъ. Тогда свѣтъ сотвори со многими князьми и бояры литовскими"²³. Таке очевидне порушення "старовини" не могло бути непомічене літописцем.

Подібна ситуація зафіксована у Смоленську: "Смоляне же не могуще терпѣти насилия от иноверныхъ ляхов и прияша князя Юрья, и град ему отвориша"²⁴. Так літописець виправдовує дії смолян по відношенню до великого князя Вітовта та його намісників.

Литовські стани старанно будуть оберігати осібність та самостійність Великого князівства від зазіхань поляків. Недаремно, метою одного з перших візитів литовської делегації до короля польського та великого князя литовського Жигимонта Августа на Люблінському сеймі було прохання повернути литовцям ті посади, які у Великому князівстві Литовському займали поляки, та затвердити новий статут з відповідними статтями²⁵. Один з пунктів литовського унійного проекту, запропонованого полякам, забороняв надавати почесні та службові посади іноземцям, тобто, насамперед полякам²⁶.

Поляки, "поляне", "ляхи" згадуються у літописах першого зводу з епітетами "иноверные", "неприятели": "Князь велики Витовѣт хотель на себе положити коруну, и его неприятели поляне, не пропустиша коруны, и за тымъ не положиша на себе коруны"²⁷.

Літописець повідомляє про кілька спільних акцій поляків та литовців проти єдиного ворога: про сумнозвісну битву з татарами на Ворсклі, в якій також брали участь поляки²⁸, та переможну Грюнвальдську битву²⁹.

Антипольське спрямування має "Повість про Поділля", яка повинна була довести, що ця земля належить Литві, а не Польщі: "А добыл (Вітовт. - М. Ф.) литовскими силами, а никто ему ни с

которых сторон не помогали"³⁰. Це стосується і розповіді про невдалу коронацію великого князя Вітовта.

Отже, літописець зазначив, що після унії в Крєві у житті Великого князівства Литовського з'явилися поляки. Поява їх в якості намісників та старост литовських і руських міст сприймається негативно: для населення Великого князівства вони залишаються чужинцями, іноземцями. Участь поляків разом з литовцями у спільних військових кампаніях вважається цілком нормальним явищем. Ідеальні стосунки з Польщею - такі, якими вони повинні бути між двома союзними державами - змальовані автором у "Похвалі Вітовту": "В та же лѣта брату его Ягаилу держащи стол Краковского королевѣства, по лядцькому языку тому зовему Владиславу, и тому с нимъ во велици любви живуци. Коли сълавныи господарь Витовъть на которую землю гневень бываше и котору землю хотяше казнити, королу же Владиславу всегда даючи помощь"³¹.

Угода в Крєві була для Литви безумовним початком її союзних відносин з Польщею. На сторінках першого білорусько-литовського літопису Велике князівство Литовське постає цілком незалежним державним утворенням, яке вільно користується своїми правами, в тому числі й правом обирати собі великого князя. Нагадаємо, основна мета "Літописця великих князів литовських", "Похвали Вітовту" - звеличити великого князя Вітовта, а отже і ту державу - Велике князівство Литовське - якою він так вдало керував.

Після смерті Вітовта Литва, повідомляє літописець, тричі обирала собі великого князя. Пізніше, на Люблінському сеймі, представники Литви зазначать: "Траплялося, що на Литві бували великі князі литовські, які не були королями польськими, що не порушувало братерської любові..."³².

В XVI ст. для Великого князівства Литовського настали тяжкі часи. З одного боку, на самотність і незалежність Литовсько-Руської держави посягали поляки, які чи не на кожному сеймі піднімали питання про унію, намагаючись втілити її у життя. З іншого боку, на руські землі Великого князівства претендували московські князі, які здійснювали політику збирання всіх руських земель, що входили до складу Київської Русі. Перетворення Кримського ханства на васала Османського султана значно погіршило становище Великого князівства, яке знемагало від татарських набігів. Внутрішнє становище Великого князівства було також нестабільним.

Загальнодержавне літописання в XVI ст. отримало подальший розвиток: втрачає своє значення загальноруська частина, перший білорусько-литовський літопис змінюється та поповнюється новими матеріалами, більш відчутним стає вплив на літописання литовсько-руської еліти.

Складовою частиною другого зводу є легенда про римське походження литовців. Між іншим, одна з функцій легенди - довести собі та сусідам, полякам зокрема, що Велике князівство Литовське - самодостатня незалежна держава зі славним минулим.

Посилюються антипольські настрої в "Повісті про Поділля", яка була включена до другого зводу. Повідомивши про смерть князя Вітовта та про підступне захоплення поляками Подільської землі, літописець підсумував: "...и до сих часов Подоле за ляхи зашло, и тепер держат"³³.

Зупинимось на порічних записах літописів другого зводу. Дослідники білорусько-литовського літописання приділяли їм небагато уваги, і ця частина є майже недослідженою. Зокрема, не з'ясовано, якими джерелами користувався літописець, пишучи історію Литви кінця XV-XVI ст. Серед найбільш вірогідних називають хроніки Стрийковського та Бельського³⁴, проте все це потребує більш детального аналізу.

Для нас ця частина має важливе значення. По-перше, хронологічно вона охоплює кінець XV-XVI ст. - часи, найбільш напружені у стосунках між Литвою та Польщею. По-друге, один зі списків другого зводу, літопис Рачинського, містить повідомлення про унію Олександра 1501 року: "Того же року 1501... взяли собѣ поляцы на королевство великого князя литовского Александра Казимеровича. И будучы Александру королем польским и великим князем литовским, руским, пруским и жомоитским, был велми ласкав на подданных своих, щодробливе их всяким датком и дары опатруючи, за которым обранем Александра на королевство Польское зъедночене ся стало Коруне Польскои з Великим князством Литовским"³⁵.

Для літописів другого зводу є характерним прихильне ставлення до короля польського та великого князя литовського Олександра. Польсько-литовські дебати на Люблінському сеймі 1569 р. свідчать про неоднозначне ставлення як до Олександра, так і до унії укладеної ним. Литовсько-руська делегація була переконана, що в 1499 р. великий князь литовський Олександр та король польський Ян

Ольбрахт скасували всі старі записи про унію³⁶. Проте, в привілеї 1501 р. знову зустрічалися такі вирази, як "інкорпорація", Литва та Польща - "одне тіло", що литовці не могли простити Олександр³⁷. Поряд з цими виразами застосовувалися й інші - "верховна влада обох держав", "обидві речі посполиті", а також унія Олександра обіцяла пом'якшити умови польсько-литовської унії, зберігала за Литвою право обирати великого князя та мати окремі суди і посади. Саме ці пункти унії 1501 р. Люблінському на сеймі постійно буде згадувати делегація Великого князівства Литовського, доводячи полякам, що навіть цей привілей зберігав самостійність Литви³⁸.

Спробуємо з'ясувати, чи змінилося життя Литовсько-Руської держави, її стосунки з Королівством Польським після унії 1501 р.

У некролозі тому чи іншому королю польському і великому князю литовському обов'язково повідомляється, скільки років він був господарем Королівства Польського та скільки часу тривало його князування у Великому князівстві Литовському: "ЛѢта божого нароженя 1492, июня семого дня. Умер король польский и великий князь литовский Казимер Якеилович у Городне, пановавшы фортуна на королевѣстве Польском лѢт 45, а на великом кнежѣнии Литовском лѢт 52, бо был первей на князство Литовское взят, ниж на королевство Польское семма годы"³⁹. Тобто, обов'язково підкреслюється, що спочатку король польський був обраний Литовсько-Руською державою на великокнязівський стіл.

Літописець повідомляє про п'ять спільних військових акцій Великого князівства Литовського та Польщі - проти Михайла Глинського⁴⁰, проти Московської держави⁴¹ та проти татар⁴². Другий білорусько-литовський звід містить інформацію про сейми, на яких були присутні представники Литви та Польщі - у Бересті (1505, 1544)⁴³, Петрові (1547)⁴⁴ та Вільні (1529)⁴⁵.

Взагалі, в цій частині другого білорусько-литовського зводу поляки та Польща згадуються 60 разів (татари 31 раз, "москва" - 54 рази). Тоді, як в першому літописі приблизно 25 разів.

Отже, відносини між Литвою та Польщею стають більш інтенсивними, що пояснюється, насамперед зовнішньою небезпекою, яка загрожувала Великому князівству Литовському з боку татар та Московської держави. І хоча в літописах поряд з Литовським князівством часто згадується Королівство Польське, літописець завжди підкреслює, що вони не є одним цілим, а є окремими

державами: "Король Август... короля старого, отца свого, так и панов-рад корунных и Великого князства упоминанья и прошенья слухати не хотѣл"¹⁴⁶.

Польща та Литва розходилися у розумінні тієї моделі відносин, яка повинна існувати між ними. Поляки пам'ятали про всі свої домовленості з литовцями та намагалися втілити їх у життя. Литовсько-руська еліта погоджувалася на таку унію з Польщею, за якою б зберігалася державна індивідуальність Великого князівства Литовського. Саме це і відобразилося у білорусько-литовських літописах, які містять таку модель польсько-литовських відносин, яка і була характерна для Литовсько-Руської держави. Литва визнавала династичну унію з Польщею, початком якої була Кревська унія, та не зважала на всі ті договори з поляками, які були укладені до унії Олександра 1501 р. Від поляків литовці очікували допомоги у боротьбі з зовнішніми ворогами, які так само були і противниками Польщі.

На сторінках білорусько-литовських літописів відобразилася не лише унія Литви та Польщі, а також інші унії, які утворилися у тогочасній Європі. Зокрема, літописець повідомляє, що польський та угорський престолонаслідники син Ягайла Володислав: "Лѣта божого нароженя 1434. Обрали пляцы на королевство Польское сына его Владислава, который же Владислав был королем польским и угерским..."¹⁴⁷. Під 1526 р. зазначено, що "...князство Мазовецкое ест прылучоно до коруны Польское"¹⁴⁸. Слово "прылучоно" свідчить про те, що літописець чітко усвідомлював різницю між реальною унією та персональною унією, яка існувала між Литвою та Польщею.

Таким чином, стосунки між Литвою та Польщею хвилювали літописців XV ст. З часом ця проблема, а отже і питання польсько-литовської унії, стає центральною як у житті Великого князівства Литовського, так і у білорусько-литовському літописанні.

Annotation

The article "Polish-Lithuanian union in Belarus-Lithuanian annalistic tradition" the author analyses Belarus-Lithuanian annals and tries to find out if there was the union and discussion of Poles and Lithuanian about it or they are left unnoticed.

Анотація

У статті "Польсько-литовська унія у білорусько-литовській літописній традиції" автор, аналізуючи білорусько-литовське

літописання, намагається з'ясувати - відобразилася у ньому унія та боротьба литовців і поляків навколо неї чи залишилася непоміченою.

- ¹ Skarbiec diplomatów papieżkich, cesarskich, królewskich, książęcych / Zebrał. I. Daniłowicz. - Wilno, 1860. - Т. 1. - С. 254 - 255.
- ² Polska Jana Długosza / Pod red. H. Samsonowicza. - Warszawa, 1984. - С. 183.
- ³ Wapowski B. Dzieje Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. - Wilno, 1847. - Т. 1. - С. 52-70.
- ⁴ Чамярыцкі В. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. Узныкненне і літаратурная гісторыя першых зводаў. - Мн., 1969.
- ⁵ Полное собрание русских летописей. - Т. 35. Летописи белорусско-литовские. - М., 1980. - С. 51, 63-64.
- ⁶ Там само. - С. 166.
- ⁷ Любавский М. Очерк истории Литовко-русского государства до Люблинской унии включительно. - М., 1910.; Грушевський М. Історія України - Руси. - К., 1993. - Т. 4. - С. 125-159, 227-264, 338-423.; Łowmiański H. Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego. - Poznań, 1983.; Бардах Ю. Крева і Люблін. З праблемаў польска-літоўскай уніі // Штуды з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. - Мн., 2002. - С. 17-102.; Яковенко Н. Здобуткі і втраты Люблінскай уніі // Київська старовина. - 1993. - № 3. - С. 77-85.; Її ж. Родова еліта - носій "континуітету реалій" між княжою Руссю й козацькою Україною // Сучасність. - 1994. - № 1. - С. 118-124.
- ⁸ Дневник Люблинского сейма 1569 г. / Изд. М. Коялович. - СПб., 1869.
- ⁹ ПСРЛ. - Т. 32. Хроніки: Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного. - М., 1975. - С. 76-77, 144.
- ¹⁰ ПСРЛ. - Т. 35. - С. 166.
- ¹¹ Чамярыцкі В. Беларускія летапісы як помнікі літаратуры. - С. 40-78. Подібність окремих частин першого білорусько-літоўскаго зводу та Софійського І літопису, а також Симеонівського та Новгородського ІV літописів необхідно пояснювати не безпосередньо залежністю першого зводу від названих давньоруських літописів, а наявністю спільного джерела. Так, на думку Чемерицького, в основу першого білорусько-літоўскаго літопису покладено митрополічій літопис 1446 р. (звістки від початку до 1385-1446 рр.) та московський звід 1409 р. (Троїцький літопис).
- ¹² ПСРЛ. - Т. 5. 6. Псковские и Софийские летописи. - СПб., 1851. - С. 242.
- ¹³ ПСРЛ. - Т. 35. - С. 51. Текст наводиться за Супрасльським списком, найбільш повним серед списків першого зводу.
- ¹⁴ Там само. - С. 63-64.
- ¹⁵ Там само. - С. 69.
- ¹⁶ Там само. - С. 212.
- ¹⁷ Дневник Люблинского сейма. - С. 20 (переклад з польської)
- ¹⁸ Polska Jana Długosza. - S. 178-183.
- ¹⁹ Там само. - С. 183.
- ²⁰ Унія в документах: Сборник / Сост. В. Теплова, З. Зуева. - Мн., 1997. - С. 64-68.
- ²¹ ПСРЛ. Т. 35. - С. 63.
- ²² Там само. - С. 64.
- ²³ Там само.
- ²⁴ Там само. - С. 52.
- ²⁵ Дневник Люблинского сейма. - С. 8.
- ²⁶ Там само. - С. 85

- ²⁷ ПСРЛ. - Т. 35 - С. 57.
²⁸ Там само. - С. 52.
²⁹ Там само. - С. 54.
³⁰ Там само. - С. 66.
³¹ Там само. - С. 59.
³² Дневник Люблинского сейма. - С. 75.
³³ ПСРЛ. - Т. 35. - С. 161.
³⁴ Тихомиров И. О составе западнорусских, так называемых литовских летописей // Журнал Министерства народного просвещения. - 1901, март. - С.24.; Чамярыцкі В. Беларускія летапісы - С. 160.
³⁵ ПСРЛ. - Т. 35. - С. 166.
³⁶ Дневник Люблинского сейма. - С. 79-80.
³⁷ Там само. - С. 80.
³⁸ Там само.
³⁹ ПСРЛ. -Т. 35. - С. 167.
⁴⁰ Там само. - С. 167-168.
⁴¹ Там само. - С. 169.
⁴² Там само. - С. 168-169.
⁴³ Там само. - С. 166-167, 171.
⁴⁴ Там само. - С. 172.
⁴⁵ Там само. - С. 235.
⁴⁶ Там само. - С. 172.
⁴⁷ Там само. - С. 165.
⁴⁸ Там само. - С. 170.